

ПРАГМАТИЧНИ МАРКЕРИ ИЛИ „ПАРАЗИТНИ ДУМИ“ В ОФИЦИАЛНОТО ОБЩУВАНЕ¹

Йовка Тишева (София, България)

Сред въпросите, свързани с актуалното състояние на българската реч, които се дискутират от езиковеди и дори по-често – от неезиковеди в „реална” или във виртуална среда, попада и този за паразитните думи и изрази. Този специфичен елемент от живата реч е приравнен с клишетата и шаблонните изрази; срещат се мнения, че паразитни да бъдат и отделни звукове или частици. В коментарите за професионални или групови говори откриваме дори идеята за специализация на паразитни думи в определени професионални сфери. Чувствителността на коментиращите към тези думи и изрази, употребявани от други носители на езика, но като че ли никога от тях самите, винаги е съпътствана от отрицателни оценки не толкова за качествата на изказването, а за автора му. Причините за включването на паразитни изрази най-често се свързват с печеленето на време за търсене на подходяща дума или със запълването на нежелани паузи в речта. Като обобщение на тези популярни мнения може да се посочат констатациите на Вл. Мурдаров, според когото паразитните думи и изрази са „патерици на мисълта”, чрез които се печели време, без да се прибегва до досадното „ъкане”. Към това свое наблюдение авторът добавя и уточнението, че паразитните изрази са „спасителни еднотипни изрази”, появяващи се като резултат от недоброто владеење на езика, най-вече на лексикално равнище.

Тези оценки и интерпретации на паразитните думи и изрази биха могли да се свържат с влиянието на фактора, определен в

¹ Материалите, които са обект на анализ в настоящата статия, са събрани в рамките на проекта „Изследване на модели и средства в различни речевни ситуации и сфери на общуването в съвременния български език”, финансиран от Фонд „Научни изследвания“, ДТК 02/11 от 16.12.2009. Изказвам благодарност на НИС на СУ, с чиято подкрепа, в рамките на проекта „Мултимедиен корпус на българската устна реч – 2 част“, договор № 86/2014, продължи работата по обогатяване на данните за българската устна реч.

статията на проф. Стефана Димитрова от настоящия сборник, като прояви на здравия разум, реализирано обаче не чрез максимата „всички говорят така“, а „всички коментират така тези факти“. Очевидно към явлението е наложена една-единствена гледна точка, която по силата на създадената традиция и в духа на борбата за висока езикова култура се поддържа и прилага, без да се подлага на съмнения или ревизии. “В по-широк смисъл на думата борбата за чистота на езика обхваща и борбата срещу употребата на жаргонни и паразитни думи, както и на груби диалектизми в книжовния език. Въпросът за правилността на езика не трябва да се смесва с въпроса за чистотата” (Андрейчин 1986). В случая е важно уточнението, че употребата на подобни елементи в речта не се окачествява като грешка, тоест като нарушение или неспазване на кодифицирано правоговорно, лексикално или граматично правило.

В основата на популярните коментари за паразитните думи е изреждането на лексемите, които се употребяват така. Тези списъци, както и негативните оценки обаче не изчерпват всички особености на разглежданите конструкции. С метафоричния термин „паразитни думи” са назовават лексикални елементи, които се появяват като че ли автоматизирано в спонтанната устна реч, без тяхната употреба да е необходима нито за синтаксиса, нито за семантиката на изказването. Интересно е да се посочи, че названието „паразитни думи” и негативните оценки не са нещо, присъщо само и единствено на българската езикова действителност – поредиците от коментари за *well, right, like; You see what I mean; With all due respect* в английски показват същото отношение към използването на подобни средства за запълване на паузи, преодоляване на напрежението или прикриване на незнанието.

След като дори и критиците на този тип говорене отбелязват, че такива думи се употребяват с някаква цел – да запълнят паузи, да прикрият незнание или неумение да се намерят подходящи думи – а не просто за да „живеят” за сметка на „здравата структура” на изказването (както би било нормално за паразитен, тоест ненужен, вреден, организъм например), явно се налага преразглеждане на мненията и оценките. Надеждна основа за това може да се потърси в прагматиката, тъй като именно този дял от науката за езика се интересува от това как чрез включването на определени елементи в

изказването говорещите постигат определени цели. В славянското езикознание традиционно те се представят като служебни думи, неизменяеми части на речта, частици на речта, модални думи, експресивни частици, дискурсивни думи (калка от френското *mots du discours*) (вж. по-подробно Димитрова 2009: 147). В съответствие с теоретичната и методологическата рамка на лингвистичната прагматика „паразитните“ лексеми се означават като прагматични маркери, прагматични частици, а заради факта, че те функционират на равнището на комуникацията и дискурса – и дискурсни маркери. Във връзка с уточненията на терминологичния апарат тук е важно да се отбележи и наблюдението, че „Употребата на модалните частици е една от дискурсивните характеристики на езика, защото, както е известно, дискурсът е прагматизиран текст. От това следва, че прагматичните значения принципиално могат да имат носители и от недескриптивен тип” (Димитрова 2009: 50).

Прагматичните маркери са лексеми, чрез които се означават прагматични отношения между елементите на дискурса (изказванията) или между участниците в комуникацията. В изследванията по въпроса тези лексеми са разглеждани в рамките на три теоретични подхода. В хронологично отношение една от първите и основополагащи за изследването на прагматичните маркери е работата на Д. Шифрин „Discourse Markers” (Шифрин 1987). Авторката разглежда тези елементи, които може да са както вербални, така и невербални знаци, като част от средствата за повишаване на кохерентността на дискурса – „контекстуални координатори на разговора, тъй като се използват, за да покажат връзката на изказването с контекст, в който то е произведено и интерпретирано” (Шифрин 1987: 326).

Друга насока за изследване на прагматичните маркери очертават разработките Юкер (Юкер 1993) и Фрейзър (Фрейзър 1996; 2005). Юкер систематизира основните черти на прагматичните маркери по следния начин:

– Прагматичните маркери не влияят върху условията за истинност на изказването;

– Те не участват при формиране на пропозиционалното съдържание на изказването (не допринасят за основното/пропозиционалното съдържание на изказването);

– Прагматичните маркери са свързани с актуалната речева ситуация, а не със ситуацията, за която се говори (отразяваната в изказването ситуация);

– Елементите от групата на прагматичните маркери имат емотивна, експресивна функция, а не референциална, денотативна или когнитивна функция (Юкер 1993: 436).

Бр. Фрейзър задълбочава тези насока при анализа на прагматичните маркери и ги представя като част от езиковата система. Въпреки че не предлага цялостна теоретична концепция, авторът променя гледната точка към прагматичните маркери, тъй като ги определя като „елементи от езиковата система, които не допринасят за пропозиционалното съдържание на изречението, а за неговата интерпретация” (Фрейзър 1996: 170). Средствата за означаване на прагматични отношения според Фрейзър могат да се разделят в четири групи:

– основни маркери (Basic Markers), напр. *please*² или елементи, които означават комуникативния статус;

– коментарни маркери (Commentary Markers) напр. наречия, които са модификатори на равнището на изречението *frankly, certainly*;

– паралелни маркери (Parallel Markers), напр. *Sir, Your Honour, damned*;

– дискурсни маркери, напр. *and, so, but*.

Третият подход при изследване на прагматичните маркери, представен в разработките на Д. Блакмор (Блакмор 1987, 2002) е свързан с теорията за релеванността. „Всяко изказване, всяко действие в хода на комуникацията включват презумпция за релеванност. Това означава, че за слушателя изказването е акт на съзнателна и явно реализирана комуникация, при която говорещият не само се стреми да предаде определено съобщение, но наред с това активно помага на слушателя да достигне до това съобщение. Оптимална релеванност е постигната, на първо място, чрез презумпцията, че информацията, с която е натоварено изказването, влиза във взаимодействие с контекста за пораждаване на адекватни *контекстуални*

² При представяне на класификацията са запазени оригиналните примери на английски от Fraser 1996.

ефекти. На второ място, чрез презумпцията, че няма да са необходими неоснователни допълнителни усилия за възстановяване на контекстуалните ефекти.” (Blakemore 2002: 105). В тази теоретична рамка са разработени изследванията на прагматичните частици в българския език (вж. напр. Тишева, Хауге 2001 и обобщенията в Тишева 2014).

Особеностите на елементите, които отнасяме към групата на прагматичните маркери, могат да бъдат представени най-общо по следния начин:

– Прагматичните маркери, за разлика от изменяемите и неизменяемите части на речта, не са самостоятелен, отделен клас думи. Те не са единен клас и произход, защото с такава функция се реализират елементи, принадлежащи към различни части на речта (съюзи, наречия, глаголи, междуметия; за българския език например *ама, ами* – от класа на съюзите, наречията *значи; просто, така*, повелителните глаголни форми *виж, чакай*). Това е една от характеристиките на дискурсните/прагматичните маркери, която се посочва от всички изследователи. Морфологичната им разнородност, наред с липсата на вариативност/формоизменение показват, че тези елементи от изказването трябва да се отнесат към равнището на комуникативното взаимодействие, на дискурса или на разговора, а не да се правят опити за класифицирането им според признаците, релевантни за пълнозначните/дескриптивните думи.

– Прагматичните маркери са сравнително къси лексеми, които подлежат на по-нататъшно фонологично съкращаване, напр. *ами – ми; значи – начи, чакай – чаай*. Във връзка с прозодичните особености се посочва, че те нямат собствено ударение, образуват акцентна дума с предходната или следващата ги ударена дума. Това обаче не може да се отнесе към всички елементи, които функционират като прагматични маркери в българския език, тъй като сред тях има и доста дълги лексеми, напр. повелителните глаголни форми *виж, вижете, гледай, чакам*. Често – без това да е задължително, прагматичните маркери в началото или в края на изказването образуват отделна фраза, отделена с паузи от останалата част на изказването, напр. *ами, значи* в начална или *разбираш ли* във финална позиция.

– Прагматичните маркери нямат собствено лексикално значение. Това обаче се оказва доста дискуссионна характеристика –

възможно е маркери, които по произход са самостоятелни пълнозначни думи, да пазят следи от своето основно лексикално значение. За българския език се посочва, че дори и при прагматични маркери, които по произход са (противопоставителни) съюзи, се запазват следи от изходното инвариантно значение на съюза (вж. Филдър 2010).

– Тъй като нямат свое пропозиционално значение, те се дефинират по модела на функционалните думи, чрез определяне на ролята им в изказването – да означават или модифицират прагматичния аспект на изказването. Тази тяхна особеност е причина те да се определят като недескриптивни думи, а значението им – като процедурно, тоест формиращо се при включването на съответния маркер в определен дискурс, за да се означат определени комуникативни цели или отношения.

– Прагматичните маркери не са част от синтактичната структура на изречението. Традиционната граматика ги определя като вметнати части, въвеждащи думи и изрази или странични думи. Разбира се, невсички видове вметнати части имат и прагматична функция в изказването. Тази характеристика е валидна за показателите на личното отношение на говорещия или за маркерите за включването на нова тема, за смяна на темата или за въвеждане на допълнителна информация. Показателите на поредността или подредбата на елементи от изказването, репликата или текста могат да се разглеждат като „организатори” на дискурса. Пояснителните изрази или изречения (обикновено отделяни с тирета или със скоби), уточняващи значението на различни елементи от синтактичната структура, улесняват възприемането и обработката на пропозиitivното съдържание на изказването, така че не изпълняват в същинския смисъл прагматични функции.

– Прагматичните маркери рядко са специализирани в означаването само на едно значение, затова могат да имат повече от една функция. По този въпрос също няма единно мнение в научната литература. Някои автори приемат, че съществува инвариантно значение на съответния прагматичен маркер, от което в различни случаи, при употреба в конкретен речев акт се актуализират различни аспекти или варианти на прагматични значения, между които не е задължително да има връзка.

– Прагматичните маркери могат лесно да се отстранят, без това да доведе до промяна в смисъла на изказването. Тази особеност на прагматичните маркери също се приема от всички изследователи и се свързва с факта, че тези елементи не са част от пропозиitivното съдържание на изказването, но са включени в изказването като показатели на прагматични по тип отношения и го модифицират на равнището на дискурса и речевата комуникация.

– В прескриптивната (нормативистки ориентирана) граматика прагматичните маркери са стилистично маркирани и отрицателно оценявани. За тях най-често използваната характеристика все още е *паразитни думи*.

– Въпреки стилистичната си маркираност прагматичните маркери имат висока честота на употреба. От друга страна обаче, макар да имат конвенционален характер, употребата им не е задължителна за нито една речева ситуация или сфера на общуването. Честотата на употребата на прагматични маркери може да се използва като един от обективните признаци за разграничаване на устна от писмена реч, а в рамките на устната реч – да диференцира ситуацията, сферата, участниците или темата на общуване, напр. официално подготвено публично общуване от спонтанна битова комуникация.

– Прагматичните маркери модифицират изказването като цяло, а не отделни негови елементи, както например част от модалните наречия или фокусиращите частици. Това е свързано с равнището, на което се реализират прагматичните маркери и което е по-високо в сравнение с равнищата, на които функционират останалите части на изказването.

Прагматични маркери, филъри, междуметия

На първо място, прагматичните маркери трябва да се разграничат от фонационните средства (т.нар. филъри), записвани като *a-a-a* или *aaa*, *ъ-ъ-ъ* или *ъъъ*, *м-м-м* или *mmm*, *хм*, които, наред с повторенията, вероятно трябва да се приемат като една от особеностите както на спонтанната, така и на подготвената устна реч³:

(1) Освен тва чухме, че в немалка степен *ъ-ъ-ъ* нещата зависят и от самите нас; Защо ние трябва да участваме във *ъ-ъ* политиката

³ Всички примери, използвани при анализите в настоящата статия, са от корпуса с данни за официално медийно, политическо или академично общуване.

на европейската общност и на ъ-ъ-ъ нашите управляващи да да да прикриваме безработицата

(2) Сега / хм/ първото което отличава италианския от българския език при употребата на местоимения е следното... (ПР)

(3) А вижте / в случая на БДП това не е от вчера / ние си спомняме доста по-ярко младежки Бузлуджи / (а:) поне по моето скромно мнение (ПР)

Фонационните средства от посочения тип (филърите) се използват само за да запълнят нежелани от говорещия паузи в речевия поток. Докато дискурсните маркери показват отношения между репликите или изказванията в текста, филърите имат отношение само към собствената речева продукция на говорещия. В този смисъл те биха могли да се свържат с групата на прагматично значимите елементи в изказването само ако в групата на прагматичните маркери се включват и фонетичните средства за самоконтрол и саморегулация.

На следващо място, прагматичните маркери трябва да се разграничат и от междуметията. Елементите и от двете групи обикновено се употребяват в една и съща позиция, с началото на изказването. Разликата между тях обаче е функционална – междуметията представят спонтанни реакции на физиологични или емоционални стимули, докато разглежданите тук лексеми означават различни по тип отношения на равнището на дискурса и комуникацията.

Началото на изказването се посочва като най-предпочитаната позиция, в която се разполагат елементи, натоварени с прагматична функция – прагматични частици, и дискурсни маркери – наред с междуметията и средствата за установяване на контакт. Направените досега анализи и обобщения за лексикалните средства, използвани в началото на изказването/репликата, с които се предава прагматична по тип информация (вж. Тишева 2014), дават основание да се говори за система или йерархия на прагматичните маркери. Тя е определена от типа ситуация, в която протича устното общуване:

– маркери, които са част само от неофициалното битово общуване, напр. частицата *абе*. Това са разговорни маркери (маркери на разговорна реч) в същинския смисъл на думата. Използването им извън битовата сфера и неофициалното спонтанно общуване показва или смяна на регистъра (която може да бъде свързана с различ-

ни комуникативни стратегии), или непознаване на уместните за ситуацията средства, или неумение тези средства да се използват в речта.

– маркери, които са специализирани при общуване в официални ситуации, напр. маркери за приемливо/учтиво изразяване на отрицателна оценка или несъгласие (*да, но...; да, обаче...*); *вижте* (само в множествено число, по правилото за учтивата форма) за въвеждане на изказване, което трябва да се интерпретира по по-различен начин или в по-различен контекст или за отлагане на неприемливо изказване. Без да водят до нарушаване на принципите за успешна комуникация, тези средства може да се използват и в неофициална ситуация, която обаче не се реализира със средствата на най-ниския регистър.

– маркери, които се използват и при официална, и при неофициална комуникация – най-типичният пример за това е частицата *ами*, както и *значи*. Тези средства вероятно се възприемат от говорещите като неутрални – не са маркирани нито като разговорни, нито като част от „официалното” публично говорене. Поради това се приемат като еднакво приемливи във всички ситуации на общуване. Маркерите от този тип вероятно трябва да се разглеждат като показатели на формата на общуването (устно:писмено) и на степента на подготвеност на речта.

Говорейки за разширяването на употребата на частицата *ами*, трябва да отбележим и още една ситуация, в която тази частица се среща почти редовно (за сравнение с употребата на *ами* в разговорната реч вж. Тишева, Хауге 2001). При общуване в официална обстановка се регистрира нова употреба на *ами*, която вероятно поради спецификата на корпусите с данни за разговорната реч не е представена в тях (или поне досега не е станала обект на внимание) – употребата на *ами* в абсолютното начало на репликите на даден говорещ, като тази реплика е в самото начало на общуването. Типичен пример за такива употреби са началните реплики на студенти по време на изпити, презентации и други официални форми на устна академична комуникация:

(4) *Ами* уважаеми колеги / моята магистърска теза е на тема...; *Ами* аз съм Мария и съм завършила българска филология ...; *Ами* моята мотивация да избира тази програма беше свързана с работата ми в една фондация

По същия начин може да се оформи и началната реплика (първото вземане на думата в рамките на целия диалог) от втория участник в комуникацията. Репликата стимул (репликата на първия участник) е или въпрос, или подбудително изказване (подкана) към конкретен участник или към групата от участници в комуникацията. Репликата реакция (първото вземане на думата от този, към когото е стимулът) започва с *ами*:

(5) *Ами* отличителна черта на допълнението в испански е че винаги се въвежда с предлог; *Ами*: планът ни включва основни курсове по филологическите дисциплини; *Ами* ако продължим с академичната кариера ще е най-добре...

В подобни случаи освен *ами* с висока честота се употребява и *значи*:

(6) *Значи* и и // защо съм определила романа като част от постмодернизма // *ами* защото притежава много от чертите на постмодерния роман; *Значи* // разликите които аз съм открила в употребата на неопределителните местоимения са следните...

Интересно е, че реплики със *значи* в началото включват и повторение на въпроса или негова парафраза. Повторението на различни равнища – дума, фраза или изречение, се определя като прагматичен механизъм, но с него обикновено се насочва вниманието към дадена част от изказването. В случая с примерите от академичната комуникация говорещият по-вероятно търси начини да отложи началото на същинското си изказване, тъй като се опасява, че няма да даде очаквания отговор.

Употребите на *ами* (а и на *значи*) в абсолютното начало (първото вземане на думата от говорещия) обаче не могат да се свържат единствено със стратегията за печелене на време или отлагане на неадекватен отговор:

(7) *Ами*: уважаеми колеги / моята магистърска теза е на тема...; *Значи* и и // *а* а уважаеми колеги / аз ще се опитам да представя накратко какво представлява моята курсова работа

В такива случаи *ами* може да се разглежда като сигнал за начало на реплика, „вербален знак“ за вземане на думата, подобно на вдигането на ръка или покашлянето в началото на изказване. Тъй като тук става въпрос за означаване на елемент от развитието на диалога, означаване на последователността от реплики и под.,

частицата продължава да функционира като прагматичен маркер, но вече не изразява отношение или оценка на говорещия, а има отношение към организацията на дискурса. В такъв смисъл *ами* разширява функциите си – освен че насочва към определен дискурс, в който да се интерпретират изказванията в хода на комуникацията, частицата става и маркер за началната фаза от развитието на общуването.

Представените наблюдения за разширяване на функциите на *ами* в официална среда, при подготвено представително общуване, показват, че въпреки отрицателните оценки и коментари употребата на прагматични маркери не се ограничава. Наред с това може да се говори за системни устойчиви модели на речево поведение, в които присъстват и прагматични елементи. Целта на изследването тук се свързва със следната *хипотеза*: с прагматичните маркери (или традиционните „паразитни думи“) говорещите не само запълват нежелани паузи или печелят време; те се използват и за отлагане на реакции или за подготовка на събеседника за интерпретиране на това, което ще бъде казано след прагматичната частица. Прагматичните маркери са „извън“ синтаксиса, но са свързани с дискурса, със структурата на текста и най-вече със стратегиите на говорещия в хода на комуникацията.

Проверката на тази хипотеза е направена чрез анализ на примери от устно официално общуване в медийната, политическата и академичната сфера, което освен със значимостта на темите се отличава и с по-високата степен на подготвеност на речта. Говорещите осъзнават параметрите на ситуацията и избират съзнателно езиковите средства, с които си служат, така че употребата на прагматични маркери би следвало да е много ниска или изобщо да не се регистрират такива употреби.

При представянето на прагматичните маркери беше посочено, на първо място, че по произход те не са еднороден клас думи. Наречията, наред със съюзите, са един от „източниците“ за попълване на системата от прагматични лексикални средства. Промените в употребата на показателното наречие *там* от маркер на ситуационния деиксис в маркер за деиктичност на равнището на дискурса, граматикализацията на *там* особено в конструкцията *оня там дето*, подпомогната и от общата тенденция към номинализация в спонтан-

ната устна реч, са обект на специално внимание в изследването на М. Ковачева (вж. Ковачева 2012: 47–56). Наблюденията върху данните от изследователския корпус, с който е свързано настоящото изследване, показват, че и друг елемент от системата на показателните (местоименни) наречия се употребява с прагматична функция. Става въпрос за лексемата *така*. Като елемент от системата на деиктичните (показателните) думи, *така* означава „твърдение между характеристиките на два признака (статичен признак, динамичен признак или признак на признак) или две ситуации” (Ницолова 1986: 118). Подобно на универсалния номинализатор *това*, заради своята граматична природа *така* също може да употребява и в номинализации на събития, действия, състояния, представени в предходния контекст.

В устната реч това наречие има още по-разнообразни функции, които, оказва се, зависят от мястото му в структурата на изказването. Интересно е, че в своите наблюдения за употребата на „патерици на мисълта“ Вл. Мурдаров посочва два вида *така*: „Всъщност в езика ни съществуват два съвършено различни паразита *така*. Единият се появява, когато вече е изказана дадена мисъл. Сякаш сам говорещият дава оценка на вече казаното или поне ни подава сигнал, че въпросът, по който е говорил, е изчерпан. От друга страна, това *така* е тласъкът да бъде започната следващата мисъл... Другото паразитно *така* обаче, което играе тъкмо ролята на патерица за речта ни, се среща преди всичко в средата на изречението. Него можете да срещнете в изречения като *Аз искам... така... да поясня, че...; Надявах се... така... да не се връщаме към миналото; Хората ще разберат какъв е... така... смисълът на промяната*“.

Регистрираните от Мурдаров два типа употреби ще бъдат илюстрирани с примери от устно общуване както в официална среда, между участници с различни социални роли и с различна степен на социална дистанция между тях.

(8) Участник 3. А_а много ми е приятно / тъ: да си изкажа мнението / аз съм [...] И какво мисли да направи той от тука нататък за този много важен въпрос за България ?

Участник 1. Благодаря!

Участник 2. *Така* / а: точно преди минути във вашия репортаж се виждаше как аз викам по адрес на ХХ ела да отговориш за шистовия газ.

В репликата на участник 2 от пример (8) *така* има само прагматични функции. От една страна, наречието маркира начало на репликата; то е сигнал за вземане на думата, проверка на канала за протичане на комуникацията, привличане на вниманието на слушателите. Както показаха наблюденията в предходната част от работата, с такава функция в устната реч се употребяват *значи* и *ами*. Конкретната реплика с *така* от анализирания пример не е първата реплика на този участник в комуникацията. Тъй като тя е предизвикана от репликата на зрителя (отговор на зрителския въпрос), *така* може да се разглежда и като прономинализатор, обобщаващ въпроса (в оригиналната транскрипция репликата на участник 3. е значително по-дълга от представеното тук) и процесите, свързани с осмислянето на въпроса и подготовката на отговора.

Друго значение, което се маркира с участието на лексемата *така*, е изразяването на съгласие с предходно твърдение. Тук степента на граматикализация на показателното наречие е висока, тъй като то е част от устойчива конструкция с участието най-често на глагола *съм*, на негови синоними с екзистенциално значение или най-общо означаване на действие – *така ще стане*, *така ще направим*, и по-рядко – повторение на глагол, употребен в репликата, по повод на която говорещият изразява своето отношение. При реализиране на тази прагматична функция в началото на изказването фразата с *така*, може да се комбинира и с други маркери за одобрение или приемане – *добре*, *разбира се*, *съгласен съм*. По този начин е оформено началото на репликата на участник 1. – събеседникът в студиото:

(9) Участник 1.: ама то обществото са пациентите професор ХХ / значи ако вие се представяте а добре а няма да има проблем

Участник 2.: *така* е разбира се разбира се е а абсолютно съм съгласен ъ центъра на на наште грижи трябва да е пациента. всичките усилия на на на: а говоря и като председател на Кардиологичното дружество пациента е центъра на нашто внимание

Участник 1.: *така* / и като излизаме извън празничния тон и стигнем до парите

В изследванията на българските местоимения, от които е част и *така*, възможността за десемантизация и граматикализация е отбелязан отдавна. Насоки за такъв тип анализ на употребите на показателното наречие дават наблюденията на Р. Ницолова: „Когато

говорещият е затруднен да намери подходящия израз, той поставя на негово място *това*, *такова* или *така*, които често са синоними универсални заместители” (Ницолова 1986: 118). Данните от анализирания тук корпус потвърждават това:

(10) а_а_а от това което във момента е налично на политическата сцена ъ_ъ_ъ ако *така* трябва да сравним двамата кандидати ХХ може би със сигурност може да има за: съюзник ХХ защото знаем че няколко пъти два пъти той беше избиран със техните гласове...

Включването и на фонационно средство за запълване на пауза – филтъра ъ_ъ_ъ, също говори в подкрепа на твърдението, че функцията на *така* в средата на репликата е свързана с търсенето на подходяща дума. Автокорекциите са механизмът, чрез който говорещият представя „на глас” процеса на търсене на най-адекватната езикова формулировка. В следващия пример *така* въвежда последователно два варианта, отделени с пауза, за представяне на своето твърдение:

(11) въобще цялата тая романтична любовна история / а: звучи доста сходно със а: / клишетата а: и: / и се прибягва до тях / а: според мен а: за да се а: *така настоява* / *потвърди* факта че тази жена все пак а: не е дошла за да се ожени по сметка / а тя: наистина е влюбена във мъжа

Сред примерите за употребата на *така* в средата на изказването не са рядкост и такива, в които наречието е употребено на нетипично място за включване на модификатор от този тип:

(12) защото според мен има: много *така*: принципно различие между начина по който разказва една жена и: по принцип начина по който разказва един мъж

Така следва наречието за количество и степен (квантификатора) *много*, но не е „заместител” на опората, която *много* да модифицира; *така* не е пояснение за начин към прилагателното *принципно*. Показателното наречие е включено в изказването, но не част от синтактичните конституенти, тоест функцията му е само прагматична. Тя може да се свърже със споменатата вече възможност с *така* да се запълват паузи или да се въвеждат автокорекции. В разглеждания пример обаче няма поредица от варианти, показващи процеса на търсене на най-добрата формулировка. Удължаването на гласната в края на думата може да се приеме като

факт в подкрепа на първата спомената функция – запълване на пауза по приемлив за ситуацията начин.

Така може да се разположи след предлога и пред името в предложна фраза.

(13) искам да попитам /дали приемате един определен момент / някои / хора / дали сте попадали на: / *така* моменти / в които да си личи / че: / те говорят неистини

Определенията, изразени с наречия, може да се намират и пред, и след съществителното, напр. *много моменти, къщата отсреща*. С такава функция – да модифицират съществителни имена, обаче се употребяват наречия от други групи, а ако са показателни наречия, те са с друга семантика. Включването на *така* заради търсене на подходяща дума или автокорекция е малко вероятно, защото говорещият повтаря същото съществително, което е употребил в предходното изказване. Повторението очевидно не е с прагматична цел, тоест не насочва вниманието на слушателя към важна за говорещия информация. В такива случаи *така* може да се разглежда по-скоро като апроксиматор – прагматичен маркер за омаловажаване на изразено твърдение или намаляване на категоричността на изразеното твърдение. С подобна цел в разглеждания пример говорещият използва и термина *неистини* вместо по-нормалното за неспециализираната реч *лъжи*.

Тази функция на *така* е близка до употребите на неопределителните местоимения *някакъв, един* за означаване на различни степени на неопределеност. Интерпретация на случаите, в които прагматична оценка се изразява чрез неопределителните местоимения, предлага Р. Ницолова: „Като представи един определен обект като неопределен, говорещият иска да покаже, че за него този обект е маловажен, и поради това се абстрахира от факта, че на него и на слушателя този обект е известен от по-рано, т.е. изразява се схващането, че маловажното не следва да се представя като известно, познато.” (Ницолова 2008: 203). В следващия пример възможността за замяна на *така* с формата на неопределителното местоимение *някаква* показва, че подобен анализ може да се приложи и за употребите на показателното наречие като прагматичен маркер:

(14) техните истории всъщност са богати на някакъв вид а: *така* / обща тъга от миналото / макар че не са: / тоест не съжеляват за всичко станало

В случая освен като средство за означаване на омаловажаване на даден факт *така* може да се разглежда и като явен сигнал към слушателя за това как да интерпретира следващата част от съобщението – тази информация може да противоречи на очакванията или представите на слушателя, да не е логично следствие от представеното в предходния контекст и под. С включването на прагматичния маркер в своята реплика говорещият сигнализира, че следващата част от изказването изисква нов, по-различен контекст или подход за обработка и възприемане. В тази насока е и разбирането за успешната комуникация в рамките на инференциален подход, предложен от Д. Спърбър и Д. Уилсън „При този подход – *инференциалния* подход – комуникацията се реализира не чрез кодиране и декодиране, а чрез даване на доказателства за хипотези, свързани с намеренията на участниците в комуникацията. Комуникацията е успешна, когато слушателят интерпретира тези доказателства по желанието от говорещия начин. Комуникативните провали са свързани с неправилна интерпретация на фактите, предоставени на слушателя чрез изказването.” (Спърбър и Уилсън 2004: 38).

Освен че предлагат нов модел на комуникативния процес, включвайки наред с информативната му страна и даването на явни, видими указания от страна на говорещия за това как слушателят да интерпретира конкретното речево съобщение, Спърбър и Уилсън доразвиват една от максимите на Грайс – тази за релевантността, до равнището на приинцип, на който, наред с принципа за сътрудничество, се основава успешното общуване. „Изказването (или по-точно актът на инференциална комуникация), което, от една страна, постига адекватни контекстуални ефекти, а от друга – не кара слушателя да полага ненужни усилия да обработи изказването, е оптимално релевантно.” (Спърбър и Уилсън 2004: 43). Тъй като говорещият иска изказването му да бъде интерпретирано по желанието от него начин и да постигне своите комуникативни цели, той трябва да бъде сигурен, че дава достатъчно ясни указания на слушателя как, в каква посока, в какъв контекст да интерпретира изказването. Наред с това релевантността трябва да е оптимална – указанията във връзка с интерпретацията трябва да са точни и еднозначни, за да може слушателят максимално бързо да достигне до вложеното от говорещия съдържание или до допълнителни ефекти, с които е натоварено съобщението.

Направените наблюдения върху употребата на показателното наречие *така* в официалното общуване показват, че независимо от сферата, средата и ситуацията говорещите продължават да си служат с лексикални средства за означаване на прагматични отношения. В публичната подготвена реч се използва специфична подсистема от прагматични маркери, приемливи за тази комуникативна среда. Потвърдена беше хипотезата, че в устното общуване прагматичните маркери служат не толкова за запълване на паузи и за печелене на време, а за изразяване на отношения към съдържанието на изказването или към събеседника. Това отразява факта, че цялата прагматична информация е в основата си индексална информация – тя е свързана с указания например за намеренията говорещия, за интерпретацията на изказването от слушателя, за времето и мястото на конкретната речева ситуация и под. За да се изследва индексалната, а не конвенционалната употреба на езиковия знак, трябва да се проследи „съотношението между експлицитната и имплицитната информация, т.е. езиковото съобщение се осмисля като индексален знак, като сигнал, който препраща към комуникативното намерение на говорещия, което се изчислява въз основа на инференциален процес, включващ причинно-следствени връзки между когнитивни репрезентации” (Попова 2012: 69). Без да са задължителни за речевото общуване, без да са част от протопозиционалното съдържание на изказването, прагматичните маркери подпомагат успешната комуникация, улеснявайки слушателя при интерпретирането на посланието в изказването или при идентификацията на комуникативната цел.

БИБЛИОГРАФИЯ

Андрейчин 1986: Андрейчин, Л. 1986. Из историята на нашето езиково строителство. София: Народна просвета.

Блакмор 1987: Blakemore, D. *Semantic constraints on relevance*. Oxford: Blackwell.

Блакмор 2002: Blakemore, D. *Relevance and Linguistic Meaning: The Semantics and Pragmatics of Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press.

Димитрова 2009: Димитрова, Ст. *Лингвистична прагматика*. София: ВЕЛЕС.

Ковачева 2012: Kovatcheva, M. *Spontaneous Spoken Language and Linguistic Theory*. Sofia: University Press “St. Kliment Ohridski”.

- Мурдаров:** Мурдаров, Вл. Патериците на речта ни.
<http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=21&WorkID=151&Level=2>
- Ницолова 1986:** Ницолова, Р. Българските местоимения. София: Наука и изкуство.
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. Българска граматика. Морфология. София: Унив. изд. Св. Климент Охридски.
- Попова 2012:** Попова, М. Семантични и прагматични аспекти на синтактичните категории в съвременния испански език. София: Унив. изд. Св. Климент Охридски.
- Спърбър и Уилсън 2004:** Sperber, D., D. Wilson. *Relevance Theory*. // Handbook of Pragmatics. Oxford: Blackwell, 607–663.
- Sperber, D., D. Willson. 1986:** *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell.
- Тишева 2014:** Тишева, Й. Прагматика и устна реч. // Как говори съвременният българин. Т. 2. София, Фондация „Фокус“.
- Тишева, Хауге 2001:** Тишева, Й., Х. Р. Хауге. Съюзи за противопоставяне във функцията на прагматични частици. // Проблеми на българската разговорна реч. В. Търново, кн. 5, 242–252.
- Филдър 2010:** Fielder, G. *Ama*, a Bulgarian adversative connective. // South Slavic Discourse particles. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 23–44.
- Фрейзър 1996:** Fraser, B. Pragmatic markers. // Pragmatics. 1996, vol. 6, No 2, 167–190.
- Фрейзър 2006:** Fraser, B. Towards a theory of pragmatic markers. // Approaches to discourse particles. Amsterdam: Elsevier, 189–204.
- Шифрин 1987:** Schiffrin, D. Discourse Markers. // Studies in International Sociolinguistics 5. Cambridge: Cambridge University Press.
- Шифрин 2001:** Schiffrin, D. Discourse Markers. // Handbook of Discourse Analysis. Blackwell Publishing.
- Юкер 1993:** Jucker, A. The discourse marker *well*: A relevance-theoretical account. // Journal of Pragmatics, 19, 435–452.

PRAGMATIC MARKERS OR PARASITIC WORDS IN FORMAL COMMUNICATION

Yovka Tisheva (Sofia, Bulgaria)

The main goal of this article is to analyze pragmatic markers used in spoken communication in official situations with a high degree of preparedness of the participants on the topic and social distance between them. These syntax-independent words or phrases traditionally treated as fillers have several functions on the levels of discourse and communication.